

מרגלית שלאין *

יהדות אוסטריה - הפרק האחרון (1945-1938)

במהלך מלחמת- העולם הראשונה הגיע מספר היהודים באוסטריה לשיאו. רבבות של פליטים יהודים מרחבי האימפריה האוסטרו-הונגרית ובעיקר מגליציה ומבוקובינה ברחו לאוסטריה ומספר היהודים בה עלה לכ- 250,000. המרירות והמצוקה החברתית-כלכלית אחרי התמוטטות הקיסרות היו קרקע פוריה לתעמולה אנטישמית, שתלתה ביהודים ממזרח אירופה את האשם לכל העיוותים החברתיים, והתעצמה עוד יותר, בגין המשבר הכלכלי בראשית שנות ה-30 שהיהודים נתפשו כאחראים לו. בשנת 1934 ירד מספרם באוסטריה ל-191,458, כש-176,000 מהם התגוררו בווינה (כ-92%) והיוו 9.4% מכלל אוכלוסייתה.¹

מצבם של היהודים החמיר לאחר רציחתו של ד"ר אנגלברט דולפוס ראש הממשלה הפדרלי האוסטרי ביולי 1934, ומינויו של ד"ר קורט שושנינג תחתיו. בארבע שנות כהונתו של שושנינג התגבר הפאשיזם האוסטרי וגרם לצמצום חופש הפעולה של הארגונים היהודיים באוסטריה והגביר את הגירת היהודים. במארס 1938 ירד מספרם ל-185,246.

ב-12 במארס 1938 נכנס הצבא הגרמני לאוסטריה ולמחרת היום הוכרז רשמית על 'האנשלוס' - 'סיפוח' אוסטריה לרייך הגרמני, והחלו מעשי אלימות משולחי רסן כנגד היהודים, התנקשויות וביזה ומאסרים המוניים של גברים יהודים. בשבועות הראשונים לאחר ה'סיפוח' נכנסו לתוקף תקנות וצווים לאפליית היהודים, לבידודם ולנישולם מן החיים הציבוריים, התרבותיים והכלכליים באוסטריה.

ב-18 במארס 1938 הגיע לווינה אדולף אייכמן, שהיה אז הממונה על עניינים יהודיים ב-ס"ד (שירות הביטחון של ה-SD-Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS) בברלין, כדי לעצב מחדש את המדיניות הגרמנית כלפי היהודים, שהתמקדה בהגירתם הכפויה.

ב-26 באוגוסט 1938 הקים אייכמן בווינה את 'הלשכה המרכזית להגירת יהודים', שריכזה את כל הפעולות הקשורות ביציאת היהודים. 'הלשכה המרכזית' שלטה עכשיו על חייה של יהדות אוסטריה באמצעות הקהילה היהודית בווינה, שבצו השלטונות השתייכו אליה כל יהודי המדינה. 'הלשכה המרכזית' עסקה למעשה בגירוש היהודים מאוסטריה בשיטתיות בירוקרטית ובאמצעי טרור.

בפרעות 'ליל הבדולח', בנובמבר 1938, נשלחו בהוראתו של אייכמן אלפי גברים יהודים למאסר במחנה ריכוז, כאמצעי סחיטה ולחץ להאצת הגירתם מאוסטריה. נשיהם ואמהותיהם חפשו כל דרך להשיג בעבורם אשרת כניסה לכל ארץ אפשרית, ונאלצו לשלם סכומים ניכרים עבור הוצאות הנסיעה. בנסיבות אלה רבו המקרים שאבות המשפחה הוכרחו לעזוב מיד, למען הצלת חייהם, ונטשו את הוריהם הקשישים או נשיהם וילדיהם מחוסרי אמצעים. כך גדל מספר הזקנים והחולים חסרי הקרובים בקהילת וינה ל-25,000, וכן גדל גם מספר הילדים העזובים.

*ד"ר מרגלית שלאין (Dr. Margalit Shlain) – חוקרת שואה, המתמחה בהיסטוריה של גטו טרזיינשטאט ויהדות מרכז אירופה בתקופת השואה. יועצת אקדמית לבית טרזין, גבעת חיים (איחוד).

¹ הנתונים המספריים במאמר מתבססים על הערך "אוסטריה", הרברט רוזנקרנץ, האנציקלופדיה של השואה, יד ושם, 1990 כרך א', עמ' 24-28; ועל Rosenkranz, Herbert, "The Anschluss and the Tragedy of Austrian Jewry, 1934-45," in: Joseph Fraenkel Vallentine & Mitchell (eds), *The Jews of Austria: Essays on Their Life, History, and Destruction*, London, 1967. p.479-546.

הגזרות המרובות שהוטלו באכזריות בזו אחר זו על היהודים נועדו להגביר את הלחץ להגירתם, ולסייע לרשויות להשתלט על כל הרכוש היהודי. היהודים אולצו להשאיר את כל רכושם ולשלם במיטב כספם על הזכות להגר. ד"ר פראנץ אליעזר מאיר, מ'הנציגות הארצית' בברלין, ביקר ב'לשכה המרכזית להגירה' בווינה בהוראתו של אייכמן, והעיד במשפט אייכמן בירושלים על מנגנון הכפייה שהוקם שם:

זה כמו בית-חרושת אוטומטי, נניח טחנת קמח קשורה עם איזו מאפיה. אתה מכניס מצד אחד יהודי שיש לו הון, ויש לו נניח בית-חרושת או יש לו חנות או יש לו איזה קונטו בבנק, והוא עובר את כל הבניין, מאשנב לאשנב, ממשרד למשרד. בצד שני הוא יוצא, אין לו שום כסף, אין לו שום זכויות; אלא רק דרכון ובו כתוב: אתה צריך לצאת מהארץ תוך שבועיים. אם לא – תצא למחנה ריכוז.²

אייכמן דרש מהקהילה להגיש לו מדי יום רשימה שמית של 500 אנשים המועמדים להגירה. בעקבות זאת התקצר משך התארגנות היוצאים ל-48 שעות עד לעזיבת המדינה, וגדל מאד קצב ההגירה היהודית מאוסטריה. מימון ההגירה בא מההיטל שהוטל על כול מהגר ומכספי הג'וינט והמועצה (הבריטית) למען יהדות גרמניה. מוסדות אלה הסכימו לממן את הוצאות הנסיעה ואת סכום הכסף שהיה על המהגר להציג בהגיעו לארץ הקליטה, בתנאי שאייכמן ישחרר אותם סכומים מהרכוש המוקפא של הקהילה לסיוע למהגרים מעוטי יכולת ובשביל עזרה סוציאלית בקהילה.

לחצי 'הלשכה המרכזית' בהמרצתו של אייכמן גרמו לתהליך הגירה המוני ומואץ של היהודים לכל יעד אפשרי. למרות הקשיים, הצליחו רוב יהודי אוסטריה להגר אל מעבר לגבול המדינה. מתוך 185,246 יהודים שהתגוררו באוסטריה ב-1938, הצליחו למעלה מ-128,500 להגר עד השילוחים ב-1941.³ גורלם של הנותרים נחרץ במסגרת תכנית ההשמדה ל"פתרון השאלה היהודית באירופה", ורק מתי מעט מהם שרדו עד לשחרור.

לאחר פרוץ המלחמה בספטמבר 1939, נערכה הקהילה בווינה להבטחת קיומם של 24,000 זקנים וחולים שלא יכלו להגר ו-32,000 אשר נזקקו לעזרה סוציאלית. פקידי הקהילה השתדלו לדאוג לצורכיהם של ילדים, נשים, זקנים וחולים יהודים שלא יכלו להגר. באוקטובר 1939, הורה אייכמן על יציאת שני משלוחים מווינה ובהם 1,584 גברים למחנה בניסקו, ב"שמורה היהודית" שבאיזור לובלין. כעשירית מהם חזרו חסרי כל לווינה באפריל 1940.

בין אוקטובר 1939 ועד פברואר 1941 לא היו גירושים נוספים של יהודים מאוסטריה. בהשפעת טקטיקות של הג'וינט הסכים אייכמן לעכב את המשך הגירושים, בתנאי ש-58,000 היהודים שנתרו באוסטריה יהגרו עד יולי 1940, מועד שהוארך למעשה עד לפברואר 1941. ואולם, אי אפשר היה להמשיך ולארגן משלוחים גדולים בשל התרוששותה של האוכלוסייה היהודית שנתרה והצטמצמות אפשרויות ההגירה לאחר פרוץ המלחמה, 2,000 יהודים בלבד עוד הצליחו להגר מאוסטריה לארצות אירופה, עד שב-23 באוקטובר 1941, נאסרה ההגירה היהודית כליל.

² עדות ד"ר פראנץ אליעזר מאיר, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, משפט אייכמן, עדויות, כרכים א'-ב', מרכז ההסברה, ירושלים, תשל"ד, ע' 109.

³ מ-128,500 שהיגרו: 55,505 הגרו לארצות אירופה (30,850 הגיעו לבריטניה ו-15,000 נתפסו בארצות הכיבוש הנאצי וגורשו להשמדה); 28,700 לצפון אמריקה; 11,580 למרכז ולדרום אמריקה; 28,700 לאסיה: 18,124 לסין, בעיקר לשנגהאי ו-9,195 לארץ-ישראל; 1,880 לאוסטרליה וניו-זילנד ו-644 לאפריקה. מספר הנפטרים בין 1938-1.1.1941 היה 7,891 לעומת 461 לידות. "אוסטריה", אנציקלופדיה של השואה, ע' 28.

Rosenkranz, Herbert, "The Anschluss and the Tragedy of Austrian Jewry, 1934-45". p. 514, 517.

ההגבלות והגזרות שהושתו על היהודים שנותרו בווינה החמירו את מצבם. היו שנצטוו לעקור עד שפעמים מדירותיהם, משפחות רבות נאלצו להצטופף בדירה אחת ללא תנאי קיום מינימליים והיו שמרוב ייאוש שמו קץ לחייהם. ב-1 בפברואר 1941, הודיעו אייכמן וברונר (עוזרו של אייכמן) לד"ר יוסף לוונהרץ, מנהל קהילת וינה, על "התכנית ליישוב מחדש" של 10,000 יהודים בשטחי הגנרל-גוברנמן בפולין (שטחים שכבשה גרמניה בספטמבר 1939), שיבוצעו ב-10 משלוחים שבועיים ממחצית החודש ועד מאי. 'הלשכה המרכזית להגירה' הורתה לקהילת וינה להעביר לה את רישומי המשפחות שקיבלו עזרה ממחלקת הסעד והרכיבה מהם את רשימות המועמדים לגירוש. שלושה ימים לפני השילוח, קיבלה הקהילה מ'הלשכה המרכזית' רשימות של המועמדים לגירוש והיה עליה לרכזם במחנה שהוקם בבית-ספר יהודי. הקהילה היתה צריכה לספק להם מזון בזמן שהייתם במחנה ולהכין להם צידה לדרך. 'הלשכה המרכזית' הפעילה את עובדי הקהילה כמגייסים. הוטל עליהם לקחת מבתיהם את אלה אשר נקבעו לגירוש ולהביאם למקומות הריכוז. בפועל נשלחו מ-15 בפברואר ועד ה-12 במארס 1941, 5,004 מיהודי אוסטריה לאיזור קילצה שבפולין, ומשם ב-1942, שולחו הלאה למחנות ההשמדה בלז'ץ וחלמנו.

בסתיו 1941 כשההגירה לא הייתה אפשרית עוד, החל הגירוש ההמוני של יהודי אוסטריה. באמצע אוקטובר 1941 גורשו 5,002 מהם לגטו לודז', ובסוף נובמבר 1941, גורשו 3,000 נוספים לריגה ולמינסק, ביניהם, בהוראת הגסטאפו, נכללו כל אלה ששבו מניסקו. בסתיו 1941, אורגנה בקהילה משטרת סדר יהודית בת 100 אנשים שסייעה בארגון המשלוחים. אלה שלא התייצבו במחנה האיסוף מרצונם, נלקחו בכוח על-ידי אנשי היחידה המיוחדת, שכונתה "יִנְדֵן פּוֹלִיצֵי" JUPO, אשר הוקמה על-פי פקודת ה-ס"ס והייתה כפופה להם. קבוצה זו, שמנתה 8 מיהודי וינה, הייתה מכוונת נגד הקהילה, היות שחיפשה יהודים מסתתרים. מאוחר יותר כשהם הגיעו לטרזיינשטאט, היכו בהם מכות נאמנות ושולחו אותם מיד לאושוויץ.

בעקבות ועידת ואנזה שהתקיימה בברלין, ב-20 בינואר 1942, הודיע אייכמן ללוונהרץ, מנהל קהילת וינה, ולד"ר בנימין מורמלשטיין, ראש מחלקת ההגירה בקהילה, שיש לקחת בחשבון את פינויים של כל היהודים שנותרו באוסטמארק (אוסטריה) ועל שילוח הזקנים, נכי המלחמה ובעלי אותות הצטיינות במלחמה - לגטו טרזיינשטאט.

מינואר 1942, הוחש קצב הגירושים ובמהלך שנה זו גורשו מווינה 32,721 יהודים: 3,222 גורשו לריגה, 8,550 למינסק ו-6,000 לאיזביצה במחוז לובלין, שני שלישים מהמגורשים היו נשים וילדים. במחצית השנייה של 1942 שולחו מאוסטריה לטרזיינשטאט 13,926 יהודים, מרביתם זקנים. ביניהם היו גם ד"ר דזידר פרידמן, לשעבר נשיא קהילת וינה, אינג' רוברט שטריקר, מי שהיה סגנו; אהרן מנצ'ר, מנהל בית הספר של עליית הנוער בווינה, וכותבת היומן, קמילה הירש.

'הלשכה המרכזית' הרכיבה את רשימת המגורשים על-פי כרטסת שמית שהייתה בידיה. המועמדים לגירוש קיבלו הודעה בדואר ועליהם היה להופיע בשעה קבועה במקומות הריכוז. שם הוחזקה באופן קבוע עתודה של 2,000 עד 3,000 אנשים, שממנה נלקחו אנשים במקום אלה ששחררו מהמשלוח. מורמלשטיין, לדבריו, פעל להקל על האנשים, בעיקר הזקנים והחולים טרם שילוחם:

משטרת הסדר היהודית, עזרה למפונים בדירות ובמחנה איסוף, מכיוון שברונר איים, שאחרת יפעיל את ה-ס"ס. א. זקנים וחולים נשארו לבד בדירותיהם ואני סידרתי את העברתם למוסדות טיפול. הרעיון שלי היו דירות משותפות, מפני שהמוסדות לא הספיקו [לא יכלו לקלוט את כולם]... זקנים וחולים הצלחתי לעכב עד שילוחם לטרזיינשטאט.⁴

⁴ עדות מורמלשטיין, מסמכי חקירתו המשפטית של ד"ר בנימין מורמלשטיין, בצ'כוסלובאקיה (יולי 1945 - ינואר 1947), ארכיון בית המשפט המחוזי בליטומריצה, צ'כיה, Tk IX 1408/46, מסמך מס' 41.

באוקטובר 1942 הסתיימו המשלוחים הגדולים מווינה, ובנובמבר 1942 הורה מושל וינה ד"ר דלברוגה על חיסול הקהילה היהודית והעברת רכושה לקרנות הגירה של בוהמיה ומוראביה למען החזקתם של המגורשים מווינה בטרזיינשטאט.

באוסטריה נותרו רק כ-7,000 יהודים, רובם נשואים ל'ארים'. כל הכשירים לעבודה, גויסו לעבודת כפייה. הקהילה היהודית בווינה בוטלה וב-13 בינואר 1943, הוקמה במקומה מועצת זקנים שייצגה את כול יהודי אוסטריה בפני השלטונות, וטיפלה: בבית-החולים היהודי, בבית-האבות ובאספקת מזון ודיור לנזקקים. לוונהרץ מונה לזקן-היהודים ויושב-ראש מועצת-הזקנים בווינה, ונותר בכהונה זו עד לתום המלחמה, ואילו ממלא-מקומו, מורמלשטיין, נשלח בינואר 1943 לגטו טרזיינשטאט, לשמש כסגן שני לזקן-היהודים בגטו. מה-28 בספטמבר 1944 כיהן שם כזקן-היהודים השלישי עד להתפטרותו ב-5 במאי 1945, ערב השחרור. הגירושים מווינה נמשכו בממדים קטנים יותר והקהילה נעלמה למעשה. בסוף המלחמה שרדו בה רק כ-1,000 יהודים כולם בני משפחות מעורבות.

גטו טרזיינשטאט (24 בנובמבר 1941 - 8 במאי 1945), הוקם בשטח הפרוטקטוראט של בוהמיה ומוראביה, לכאורה, כגטו "קבוע" שיימסר לניהולם "העצמי" של יהודי הפרוטקטוראט, אף-על-פי שנועד, מלכתחילה, לשמש להם כמחנה ריכוז ומעבר - בדרך למחנות המוות. 73,608 יהודים מהפרוטקטוראט של בוהמיה ומוראביה, נשלחו לגטו מראשיתו ועד אפריל 1945. בהתאם לייעוד הנוסף שנקבע לגטו, ב'ועידת ואנזה', לשמש כגטו לזקנים ולמיוחסים מגרמניה ומאוסטריה, נשלחו לטרזיינשטאט מיוני 1942 ועד אפריל 1945: 42,969 יהודים מגרמניה ו-15,264 יהודים מאוסטריה.

עקב ההבדל בגילם של יהודי הפרוטקטוראט (שרק כ-27% היו בני 60 ומעלה) ושל יהודי גרמניה ואוסטריה, הופלו לרעה רוב יהודי הרייך בחלוקת המזון, משום שהיו ברובם זקנים, בממוצע מעל לגיל 70, ולא יכלו לעבוד. ככל שגבר קצב הגעת משלוחי הזקנים היהודים מגרמניה ומאוסטריה לגטו, כך גדל הפער בין כמויות המזון שחולקו לשני הקיבוצים היהודיים. החלטת הנהגת הגטו להעדיף את העובדים הנושאים בעומס בגטו, ולתת להם החל מה-17 במאי 1942 מנת-לחם נוספת, אשר קוצצה מ'הבלתי כשירים' – משמע, מהזקנים, נתנה עתה את אותותיה. הזקנים שהועברו מהרייך ולא עבדו, לא היו זכאים לכל הטבה במזון; הם קיבלו מנות מזון מוקטנות וגוועו מרעב. בתנאי הצפיפות הנוראה בגטו, לא ניתן היה לשמור על הניקיון, בעיקר אצל הזקנים. השלשול ומכת-כינים התפשטו, המגפות השתוללו והתמותה ביניהם רבתה. יעקב אדלשטיין, זקן-היהודים הראשון, ביקר במגורי הזקנים מגרמניה ומאוסטריה, והזדעזע ממצבם וגייס את חברי "החלוץ" בגטו לפעול מיידית לשיפור מצב האומללים, ולהחזיר את כבודם האנושי. ארגון מפעל "יד תומכת" – מפעל העזרה שהגישו צעירים מהפרוטקטוראט לזקנים הסיעודיים מהרייך: בהבאת אוכל, רחצה ועוד, ללא תמורה ועל חשבון זמנם הפנוי, יום אחר יום, יכול לשמש כדוגמת מופת לסולידריות קהילתית יהודית גם בימינו.

לעומת זאת, נאלצו לבחור מועמדים לגירוש הכפוי למזרח, בעיקר מקרב יהודי הפרוטקטוראט – "ותיקי" הגטו, ולפסוח על יהודי הרייך שזה מקרוב באו והיו מוגנים מגירוש. "הוותיקים", האשימו את "החדשים", שבגינם הפכה "עיר המקלט" שהקימו לגטו-סעד ליהודי הרייך המוגנים, ובעבורם שימשה רק תחנה בדרכם מזרחה. חלקם הגדול של יהודי צ'כיה לא ראו ביהודי גרמניה ואוסטריה חברים לגורל, אלא גרמנים האשמים באסונם. העובדה שהגיעו מגרמניה ומאוסטריה ודברו בשפת המדכאים, גרמה להפלייתם לרעה. אל מכלול בעיותיהם של הזקנים מהרייך, נוספו גם קשייהם לתקשר עם הצעירים הצ'כיים, בשל אי-ידיעת השפה הצ'כית ובגלל השוני בעולם המושגים, ההשקפות והמנהגים שלהם, והדבר יצר בהכרח אי-הבנות ותיסכולים. במשך הזמן התרגלו אלה לאלה, מצאו לשון משותפת ואחוות גורל.

גטו טרזיינשטאט לא הפך, למעשה, לגטו לזקנים. במחצית ספטמבר 1942 כשאוכלוסיית הגטו הגיעה לממדי שיא של 58,491 נפש, גדל אמנם חלקם של האנשים מעל גיל 65 והגיע לכדי -57%, אלא

שהגטו הגיע לשיא הסבל והכאוס.⁵ בנסיבות אלה נתקבלה פנייתו של מפקד המחנה להסיר את ההגנה משילוח ממרבית הזקנים מהרייך, שהיוו את מוקד המצוקה בגטו. בין ה-19 ל-29 בספטמבר נשלחו מטרזיינשטאט 11,004 יהודים מגרמניה ואוסטריה, שגילם עלה על 65 שנה למחנה ההשמדה טרבלינקה ולגיא ההריגה מאלי-טרוסטינץ; באוקטובר 1942, נשלחו 6,866 יהודים מהפרוטקטוראט, בני 60 ומעלה לטרבלינקה. מכלל הזקנים שנשלחו, שרד אדם אחד בלבד.

באוקטובר 1944 הפחיתו הגירושים הגדולים מטרזיינשטאט לאושוויץ את מספר היהודים בגטו, מ-29,481 ב-28 בספטמבר 1944 ל-11,068 - כשהחלק הארי ביניהם היו 4,064 זקנים שהיו מוגנים משילוח. הצלחת מאמצייהם של ההנהגה היהודית והאסירים היהודים להחיות את המוסדות שהיו דרושים לקיום וליצירת תנאים 'נסבלים' לאסירים בטרזיינשטאט, גרמה לכך שמסוף דצמבר 1944 ועד אמצע אפריל 1945, שלחו הגרמנים 8,613 יהודים נוספים לגטו,⁶ וגרמו לשינויים דמוגרפיים בקבוצות הגיל, ובארץ המוצא של האסירים בגטו.

יותר מ-65,000 מיהודי אוסטריה נספו בגטאות ובמחנות שאליהם נשלחו ורק 1,747 מהם חזרו אליה בתום המלחמה. מ-15,534 היהודים שגורשו מווינה לטרזיינשטאט: נספו 13,822 אנשים, שנפטרו ממחלות ומרעב בגטו או ששולחו הלאה למחנות המוות במזרח; 1,311 מהם שרדו בטרזיינשטאט ביום השחרור.

ב-5 בפברואר 1945, יצאו 153 מיהודי אוסטריה שגורשו לטרזיינשטאט במשלוח אל החופש בשוויץ,⁷ ביניהם היתה גם קמילה הירש, כותבת היומן.

⁵ במהלך ספטמבר 1942 הגיעו לגטו 18,638 אנשים ב-38 משלוחים, והיה צורך לארגן 8 משלוחים למזרח ובהם – 13,004 איש. בלתי ניתן לתאר את תנאי הצפיפות, הניוול והרעב, שגרמו באותו חודש לתמותה של 3,941 מתושבי הגטו, כשלמעלה מ-150 איש מתו מדי יום מרעב, מגפות וייאוש.

⁶ כ-5,200 איש, היו יהודים בני משפחה של נישואין מעורבים; 3,560 מפראג והשאר מגרמניה; 1,447 יהודים הגיעו ממחנה-הריכוז סרד שבסלובקיה, ו-1,074 היו יהודים הונגרים, שב-8 במאסר הגיעו לגטו שבזורים פיזית ונפשית מווינה, לאחר כשנת עבודת כפייה בקרבת וינה ובאוסטריה התחתית.

⁷ לפרטים, ראה מאמרי, טרנספורט אל החופש: "סיפור המשלוח של 1,200 אסירים יהודים מטרזיינשטאט לשוויץ ב-5 בפברואר 1945", בכתבות, מחקרים, גטו טרזיינשטאט, באתר האינטרנט של בית טרזין.